

Akadémiai doktori értekezés tézisei

KÁLNOKI–GYÖNGYÖSSY MÁRTON

**Pénzverés és pénzforgalom Nyugat-Magyarországon
(1387–1608)**

Budapest, 2015.

I. Nyugat-Magyarország pénztörténeti kutatástörténete és a doktori értekezés célkitűzései

1430-ban Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) a pozsonyi pénzverde megalapításával egyidejűleg a pozsonyiaknak Magyarország nyugati részein pénzváltási jogot is adományozott. A hatalmas terület magában foglalta a mai Közép- és Középanyugat-Horvátországot, a Nyugat-Dunántúlt, és a jelenlegi Nyugat-Szlovákiát is. Ez a heterogén országrész pénzforgalmi szempontból sem tekinthető egységesnek, így az itt mutatkozó jelenségek bemutatása és értelmezése — bármennyire is izgalmasnak tűnik — szétfeszítené a jelen munka kereteit. A továbbiakban ezért Nyugat-Magyarország alatt a középkori és a kora újkori Magyarország osztrák örökös tartományokkal határos megyéit (Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Zala), valamint a nyugati határszéllel szorosan összefüggő közép-dunántúli területeket (Győr és Veszprém megye), azaz a kora újkori *partes Transdanubiae* zömét, illetőleg a *partes Cisdanubiae* délnyugati csücskét értjük. Az ettől északabbra fekvő, Morvaországgal és Sziléziával határos megyéket — tekintettel azok északnyugati kereskedelmi kapcsolataira, illetve az alsó-magyarországi bányavidék közelségére — nehezen lehetne Nyugat-Magyarországgént értelmezni, ezért kutatásainkat nem is terjesztettük ki területükre. Zala megye déli szomszédait: az érintkező horvát és szlavón területeket, továbbá keleti határosát, Somogy megyét sem vontuk be vizsgálódásaink körébe, mivel pénzforgalmi szempontból eltérő jelenségeket, erős déli hatásokat mutatnak.

Munkánkban az 1387–1608 közötti időszakot vizsgáltuk. A korszakhatárok megválasztása mindenképpen indoklást kíván. A 14. század folyamán véghezvitt nagyon jelentős pénzügyigazgatási reformok és az azokat követő pénzforgalmi változások után, Zsigmond király idején a reformok újabb hulláma, majd a korabeli társadalom monetarizáltságának erősödése tapasztalható. Persze, nem

1387 az igazi vízváltó, hanem Zsigmond több évtizedes uralkodása, amelyen belül valódi korszakhatár több is adódna (például: 1390, 1395, 1405, 1427, 1430), egy ilyen választással viszont elveszítenénk a történések, az egymásra épülő intézkedések folyamat-jellegét. Időszakunk végét az újkori pénztörténeti (pénzverési és pénzforgalmi) átalakulás jelöli ki. A késő középkori magyar pénzrendszer meghatározó elemei Mohácsot követően is fennmaradtak, sőt, a magyar pénzrendszer középkorias jellege még a 17. század első felében is érzékelhető. Az általunk vizsgált korszakot numizmatikai indokok (például éremképi változások) alapján Rudolf király (1576–1608) uralkodásának végével zárjuk le.

Gazdaságtörténetünk sokáig nem kellőképpen értékelt kutatója volt KOVÁTS FERENC. Munkásságának sokat köszönhet a pénztörténeti kutatás, hiszen a pozsonyi források feldolgozásával a numizmatika számára is jól hasznosítható nyugat-magyarországi adatok tömkelegét közölte. Nevéhez fűződik az az árfolyam-változásokból és a pozsonyi források szóhasználatából származó felismerés, hogy az 1440-es években a pozsonyi pénzverdében bécsi pfennigek utánveretei készülhettek. Az 1450-es évekből fennmaradt pozsonyi vámnaplók elemző feldolgozásával pedig nemcsak a harmincad jelentőségére hívta fel a figyelmet, hanem az ország külkereskedelmi árústruktúrájának pénzforgalmi összefüggéseire és az aranyforint szerepére is. Kováts ugyanakkor azzal, hogy a pozsonyi adatokból levont következtetéseit az egész országra érvényesnek tartotta, országos léptékben már megtévesztő, pontosabban részizgazságokra épülő elméleteket fogalmazott meg. Így érthető, ha a középkori városaink gazdasági és társadalmi fejlődését vizsgáló LEDERER EMMA és SZÜCS JENŐ, valamint a nemesfém-termeléssel és forgalommal foglalkozó PAULINYI OSZKÁR Kováts Ferenc pozsonyi adataiból kiindulva több esetben tévutakra tévedtek. Mindez ugyanakkor izgalmas, a kérdéseket részleteikben is alaposan tisztázó

vitákhoz vezetett: Kováts és Paulinyi „gazdag föld – szegény ország” elméletét később MÁLYUSZ ELEMÉR és KUBINYI ANDRÁS módosította, illetve pontosította.

A Nyugatra irányuló középkori magyar külkereskedelem korábbi szakaszát PLEIDELL AMBRUS dolgozta föl. Tanulmányát az általunk vizsgált korszak kezdetén zárja, Luxemburgi Zsigmond 1402-es intézkedésével, amellyel Nagyszombatnak, Pozsonynak és Sopronnak árumegállító jogot adományozott. Pleidell ebből a döntésből azt a messzemenő, és részben téves következtetést vont le, hogy a tranzitkereskedelem Budáról végleg a nyugati határszélre helyeződött, és elfelejtette megemlíteni, hogy ez a rendelkezés rövid időn belül Buda és Kassa közbenjárására módosult. Adatgazdag tanulmánya ugyanakkor nagy haszonnal forgatható a nyugati határszél 14. századi kereskedelmi jelentőségének megértéséhez.

A 20. századi magyar numizmatika ikonikus képviselője, HUSZÁR LAJOS több tanulmányt is szentelt soproni pénztörténeti témáknak. Neki köszönhetjük a *pankart* magyar denárral történt azonosítását (CNH II. 125.), a Grafenecker-féle pénzverés tudományos igényű feldolgozását, illetve Sopron középkori pénztörténetének megírását. Huszár vitathatatlan érdeme, hogy a középkori magyar városok közül — a szerencsés forrásadottságoknak is köszönhetően — Sopron komplex pénztörténeti feldolgozottsága tekinthető teljes körűnek. Szintén Huszár Lajos foglalkozott először behatóan a veszprémi püspöki pénzveréssel, amely komoly hatást gyakorolt a korabeli pénzforgalomra. Kiemelkedő szerepet vállalt a Magyarország Régészeti Topográfiája (MRT) veszprémi köteteinek előkészítésében: irányításával készült el Veszprém megye éremlelet-repertórium.

Nyugat-Magyarország 1920 után Ausztriához csatolt része, a történeti fogalomként nehezen értelmezhető Burgenland tartomány vonatkozásában az osztrák numizmatika vezető egyénisége, BERNHARD KOCH írt alaposan dokumentált, leletelemzésekkel alátámasztott, mintaszerű pénzforgalmi vázlatot.

Koch csak az 1920 után előkerült leleteket dolgozta fel, mivel az 1920 előttiakat, amelyek zömmel a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek, nem ismerte. Koch további, témánk szempontjából fontos, kisebb közleményekben foglalkozott a 15. századi határszéli pénzverés problémájával is.

Az eredetileg vegyész-mérnök végzettségű POHL ARTÚR kései numizmatikai munkásságának — pozsonyi születésére is tekintettel — meghatározó része volt Nyugat-Magyarország késő középkori pénztörténetének kutatása. Pohl a magyar numizmatika régi adósságát törlesztve, tulajdonképpen elsőként írta meg a térségben zajló 15. századi határ menti pénzverés (*Grenzlandprägung*) történetét úgy, hogy mindezt a korabeli osztrák és magyar pénzügyi folyamatok szélesebb kontextusába helyezte. Pohl helyesen ismerte fel, hogy a nagyrészt engedéllyel folytatott pénzverések egyaránt részei a magyar és az osztrák pénztörténetnek, egyfajta tükröként a korabeli politikai, hadi, társadalmi és gazdasági folyamatoknak. Tárgyunk szempontjából fontos munkássága részeként kell továbbá megemlítenünk, hogy Pohl Artúr figyelt fel az alsólendvai Bánfiak pénzverésének a jelentőségére, és több tanulmányt is szentelt a pozsonyi pénzverés különböző korszakainak.

A 16. századi nyugat-dunántúli számadások pénztörténeti adatai alapján BARACZKA ISTVÁN készített mindmáig megkerülhetetlen összefoglalást. A felhasznált nagyszombati, pozsonyi és soproni számadáskönyvek adatai, amelyeket Baraczka a Nádasdy-számadások alapján egészített ki, jól tükrözik a határszél pénzforgalmi és pénzérték-viszonyait, Kováts Ferenc szavait idézve: „a tényleg létezett viszonyok emlékét”.

A 15. század közepéről származó pozsonyi harmincadkönyvek feldolgozása alapvetően határozta meg késő középkori gazdaságtörténet-írásunkat. Hasonló jelentőséget tulajdoníthatunk a közel egy évszázaddal későbből, 1542-ből fennmaradt pozsonyi vámnaplóknak. Az 1542-es harmincadnaplók feldolgozását EMBER GYŐZŐ végezte el. Munkája nagyban hozzájárult a

harmincad, a harmincadhelyek, valamint a külkereskedelmi árustruktúra változásainak megértéséhez, hiszen a gazdag forrásanyag nemcsak az árucsoportok és a szállítmányok részletes kiértékelését tette lehetővé, hanem a kereskedők azonosítását, a különböző évszakokban mutatkozó eltérések felismerését, valamint az egyes harmincadhelyek elemzését is.

Az utóbbi mintegy két évtizedben több, a térségből származó urbárium és számadáskönyv is megjelent nyomtatásban, értékelő-feldolgozó tanulmány kíséretében. Ezek közül mindenképpen említést érdemel a SOLYMOSI LÁSZLÓ és szerzőtársa(i) által fémjelzett veszprémi káptalani számadáskönyv (1495–1534), valamint a veszprémi püspökség 1524. évi urbárium, továbbá a NÓGRÁDY ÁRPÁD által sajtó alá rendezett Kanizsai-számadáskönyvek (1520–1522) kiadása.

Nyugat-Magyarország gazdaságtörténeti vizsgálata az elmúlt százhusz évben szorosan összekapcsolódott a pénztörténeti kutatásokkal. Több szintézis is született, ezek azonban gyakran egymás eredményeinek figyelembe vétele nélkül, vagy csak egyes résztémákat kibontva készültek, de a gazdaságtörténeti értelemben vett pénztörténet és a numizmatika („leíró éremtan”) eredményeire egyaránt reflektáló munka mindmáig nem állt rendelkezésünkre. Értekezésünk egyik célja ezt a hiányt — *Münzgeschichte* és *Geldgeschichte* értelemben — a lehetőségekhez képest pótolni.

A több mint egy évtizede megkezdett kutatásaink legfőbb célkitűzése az volt, hogy Nyugat-Magyarország pénztörténetét a magyar pénztörténet részeként vizsgáljuk, majd mutassuk be, figyelemmel a határ menti területeket jellemző kölcsönhatásokra, pénzforgalmi változásokra. Ezért időről-időre szükséges volt egyes jelenségek megértése érdekében Nyugat-Magyarország határait térben „átlépni”, így az értekezés egyes fejezetei óhatatlanul ki is lépnek a vizsgált területekről. Kutatásaink végcélja a regionális magyar pénztörténetírás új, magyar adottságoknak megfelelő vizsgálati szempontrendszerének

megteremtése, hiszen a szó hagyományos értelmében tartományról, főképpen pedig tartományi pénzverésről a késő középkori és a kora újkori Magyarország vonatkozásában nyilvánvalóan nem beszélhetünk: az egyes régiókban kibocsátott pénzek nem az adott vidék számára készültek, hanem a teljes ország számára szolgáltak törvényes fizetőeszközként. Így csupán azt vizsgálhatjuk, hogy a regionális pénzverdék milyen hatást gyakoroltak az országos és a helyi pénzforgalomra, mennyiben járultak hozzá az országos pénzverési politika változásaihoz, illetve a helyi pénzforgalom hogyan tükrözte a korszak országos gazdasági folyamatait (a bel- és külkereskedelem, az adózás stb. tekintetében).

II. Nyugat-Magyarország pénztörténeti forrásai és feldolgozásuk

Vizsgálódásainkba három forráscsoportot vonhatunk be. Az itt vert pénztípusokat a sokszor szórványos írott források segítségével értelmezhetjük, numizmatikai következtetéseinket a térség éremleleteivel egészíthetjük ki. Az értekezés a három forráscsoportot párhuzamosan értékelve dolgozza fel a pénzverést és a pénzforgalmat. Értelemszerűen hasznosulnak a hagyományos éremtan módszerei, de nem mondhattunk le a gazdaságtörténeti értelemben vett pénztörténet szempontrendszeréről sem, vállalva így az elérhető tudományos eredmények érdekében a „vegyes” módszertan minden hátrányát. Szükségesnek látszott a **nyugat-magyarországi pénzverdék katalógusának** elkészítése, egyúttal az itt kibocsátott veretek, változatok numizmatikai leírása, tipológiai rendszerezése, kronológiai sorba állítása. Tekintettel arra, hogy a nyugat-magyarországi pénzverés forrásai csak elszórtan érhetőek el, **szöveggyűjtemény**-szerűen a legfontosabb harminc — egyébként zömmel kiadott — írott forrás összegyűjtésére is sor került. Bármely térség

pénzforgalmát — az írott források elemzése mellett — az ott elrejtett éremleletekből lehet megrajzolni. Ezért a disszertáció egyik fejezete a korszakban elrejtett (közölt és közöletlen) **nyugat-magyarországi éremleletek repertórium**a. Gyakran a pénzforgalom utóbbi két fontos forráscsoportjának elemzéséből ellentmondásos megállapítások születnek, de „interakciójuk” nélkül a gazdaságtörténeti kép óhatatlanul hamis lesz. Az értekezés a leletekből leszűrhető következtetéseket folyamatosan ütköztetve a kiadott forrásokból kinyerhető adatokkal, az egyes jelenségeket ebben az összefüggésben értelmezi.

1./ A késő középkori és kora újkori Nyugat-Magyarországon kilenc pénzverde működését mutattuk ki, amennyiben ide soroljuk a bécsi pénzverde két alkalommal igazolható magyar pénzverését is. A kilenc helyszín közül három helyen hamispénzverés folyt, igaz, két esetben korábbi, ámde visszavont, illetve érvénytelenített császári engedély alapján. A kilenc nyugat-magyarországi pénzverőház közül négy tekinthető közepes jelentőségűnek, a többiek emissziós képessége és jövedelmezősége ennél csekélyebb volt. A pénzverdék egy részénél a városi háttér, a várossal való kapcsolat, meghatározó szerepet töltött be. A verdék többségét viszont főúri pénzverési jogosultak üzemeltették, ahogyan ez a 15. század első két harmadában Magyarország számos pénzverdéje esetében előfordult; a nyugat-magyarországiak zömmel a kevésbé jelentékenyek közé tartoztak, bár némelyikük emissziós tevékenysége országosan is érzékelhető volt. A kora újkorban két nyugat-magyarországi pénzverde működését dokumentáltuk, ám tevékenységük csak néhány évig tartott.

A pénzverdék történetének numizmatikai forrásai maguk a pénzérmék: a veretek és változataik. Négy nagy numizmatikai gyűjteményt átnézése révén az irodalomból ismert nyugat-magyarországi veretű darabok mellett újabb változatokat is sikerült feltárni. Kutatásaink eredményeit az egyes típusok

részletes numizmatikai leírása tartalmazza a lelet- és gyűjteményi adatokkal együtt.

2./ A nyugat-magyarországi pénzverés eleddig legteljesebb forrásgyűjteményét a határ menti pénzverésről szóló könyvében Pohl Artúr állította össze. Forrásai között több, addig kiadatlan oklevél is szerepel. Pohl gyűjtése, amelybe leletfeldolgozásokat is felvett, azonban korántsem teljes körű, számos fontos szöveg kimaradt művéből. A kiegészítéshez részben Huszár Lajos regeszta-szerű középkori numizmatikai forrásválogatásait használhatjuk, részben a vonatkozó történeti irodalom alapos átnézésével lehet további értékes forrásokat felkutatni. Tekintettel Nyugat-Magyarország (azon belül is elsősorban Pozsony) és a középkori főváros, Buda kiemelt kapcsolataira, célszerűnek tűnt a kutatásokba a Budapest középkori és kora újkori múltját feltáró forrásgyűjteményeket is bevonni. A második világháború után ugyanis újraindultak a Budapest Történetének Okleveles Emlékei (BTOE) sorozatot előkészítő kutatások, az 1382–1439 közötti forrásokat tartalmazó több részes kötet, amely Kumorovitz L. Bernát munkája, meg is jelent. Az ezt követő időszak kiadatlan regesztáit a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztálya őrzi.

A forrásközlések esetében igyekeztünk a nyilvánvaló elírások javításával a legjobbnak tűnő edíciót alapul venni. Az ismert és felhasznált kiadások minden egyes szöveg esetében szerepelnek, ahogyan azt is jeleztük, ha az adott oklevél regesztája jelent meg valahol (a teljes szövegű kiadások esetében ezt nem tüntettük fel külön). A szövegek és a korábban közölt regeszták alapján minden forrás elé új, pénztörténeti szemléletű tartalmi kivonat került, amely elsősorban a numizmatikailag releváns — és a kutatási eredmények alapján (újra)értelmezett — információkat adja meg, tehát sehol sem olvasható a teljes oklevél tartalma, kivéve: ha az kizárólag a pénzveréssel kapcsolatos tényekről számol be.

Nem törekedtünk diplomatikai értelemben vett modern pénzverési oklevéltár összeállítására, inkább csak a nyugat-magyarországi pénzverés legfontosabb, kiadott forrásainak összegyűjtésére, a korábbiaknál alaposabb kiértékelés és elemzés érdekében. Meggyőződésünk, hogy újabb levéltári kutatások révén a szövegállomány tovább bővíthető, mindaddig azonban a már feltárt szövegek numizmatikai szemléletű értékelését és magyarázatát kell elvégeznünk.

3./ Nyugat-Magyarország időszakunkban elrejtett leleteinek repertóriumát a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Éremtárában őrzött kéziratos leletfeldolgozások, valamint a Kunsthistorisches Museum (KHM) Éremtárában található, zömmel a *Fundberichte Österreichs* sorozatban közölt leletek adatbázisa alapján állítottuk össze. Míg 1867-től 1920-ig bezárólag az MNM dokumentációja teljesnek mondható, ezt követően már csak a trianoni országterület vonatkozásában lehet használni, egészen 1989-ig. Fontos az ELTE gyűjteményi anyaga is, mert az MNM és az egyetem a korábbi hazai jogi szabályozásnak megfelelően egészen az 1920-as évek végéig szorosan együttműködött az éremleletek elhelyezésében: ennek köszönhetően számos lelet részlete az egyetemi éremgyűjteményt gazdagította, így került ide nyugat-magyarországi anyag is. Szintén nyugat-magyarországi eredetű érmékből épült fel a Pannonhalmi Bencés Főapátság (PBF) numizmatikai gyűjteménye is, de az egyes darabok provenienciájáról a kollekció hanyattatott története miatt nem maradt fenn adat. Ismert okokból több 1867 előtt előkerült lelet a KHM éremtárába került, illetve ott dolgozták fel, 1920-at követően pedig a múzeum munkatársai közreműködtek a burgenlandi leletekkel kapcsolatos tudományos munkában. Gyűjtésünket két teljességre törekvő leletrepertórium segítségével egészíthettük ki, amelyek az 1960-es években Burgenland, illetve Veszprém megye vonatkozásában készültek, de jól használhattuk az egyes rész kérdések kapcsán, tematikus szempontok alapján később közölt különböző összeállításokat is.

Három lelettípus adatai kerültek be a leletkataszterbe. A két nagy múzeum (KHM, MNM) nyilvántartásaiban szereplő, valamint az irodalomban közölt zárt éremleletek vonatkozásában a teljességre törekedtünk, a szórványok és az ásatáson előkerült pénzürmék tekintetében a jellemzőbbnek tartott, vagy numizmatikai alapossággal publikált adatokat vettük figyelembe (például Bajcsa, Kőszeg, Sarvaly).

A repertórium minden lelet esetében a lelőhely előkerüléskori hivatalos nevét, valamint az 1913-as közigazgatási beosztásnak megfelelő megyenevet, továbbá a ma hivatalos településnevet adja meg (ezzel szemben a lelet-térképeken a középkori megyehatárokat láthatjuk). Ha ismert, szerepel a darabszám, a lelet záródásának éve, illetve korabeli összértéke számítási forintban kifejezve (szórványok és ásatási érmék esetében utóbbiak értelemszerűen elmaradnak). A leletkataszter a magyar pénzürméket a rendelkezésre álló információk alapján részletes numizmatikai meghatározással közli, és minden esetben utal az anyag múzeumi dokumentációs hozzáférhetőségére, közlésére és a további irodalomra is.

III. A doktori értekezés főbb eredményei

A késő középkorban és a kora újkorban Nyugat-Magyarország a magyar állam különleges, kereskedelmi szempontból forgalmas határszéli régiója volt. Miközben jelentős városai voltak, némelyikben pénzügyigazgatási (al)központtal, a pénzverés tekintetében tulajdonképpen mellékszintérnek minősült. Pénzforgalmát szemügyre véve viszont kifejezetten ütközőzóna volt, hiszen a forgalomban hol a magyar, hol pedig az osztrák pénzek hányada volt nagyobb. Mindennek okait egyrészt a határszél-jellegben, másrészt bányavidék

(nemesfémforrás) hiányában, harmadrészt a határ mindkét oldalán gyakori pénzrontásokban és pénzreformokban jelölhetjük meg.

1./ Luxemburgi Zsigmond uralma elején Nyugat-Magyarországon nem működött pénzverde, az itteni városok polgárai — leszámítva Venturi Jakabot, akinek hatása viszont a pozsonyi pénzverés kezdeti szakaszában is kimutatható — még nem kapcsolódtak be a pénzverésbe. Az a pénzverési modernizációs és kodifikációs folyamat, amely ekkor zajlott, mégsem hagyta érintetlenül a térséget, mivel jogalkotói eszközökkel sikerült a pénzforgalom átalakítása: a király el tudta érni a **bécsi denárok visszaszorulását**, és a magyar pénz (*ungerischer pfennig, denar ungarisch*) törvényes fizetőeszközként történő nyugat-magyarországi használatát.

2./ Zsigmond — városiasodással, a városok megerősödésével összefüggő — gazdaság- és kereskedelempolitikája három tényezőn nyugodott. Az első az egész országra kötelező, egységes súly-, hossz- és űrmértékrendszer érvényesítése volt. A másodikat a közlekedés zavartalanságának biztosításában jelölhetjük meg. A harmadik tényező a pénzforgalom átalakítása volt, ennek következtében a magyar piac a külföldi kereskedő számára is vonzóvá vált. Hazánk középkori külkereskedelmében a változatlan minőségben vert **magyar aranyforint** döntő jelentőségű pénznem volt.

A középkori magyar gazdaságtörténet-írás mindmáig legtöbb vitára okot adó kérdése, hogy a magyar aranyforint milyen szerepet játszott a korabeli gazdaságban. Kováts Ferenc és Paulinyi Oszkár a 15. század közepi pozsonyi vámnaplók alapján külkereskedelmi deficitet mutattak ki. Amint az a vámnaplók bejegyzései alapján is megállapítható, a középkori Magyarország a szükséges iparcikket és textilárut nyugati irányból szerezte be, ám az ellenérték, azaz a magyar kivitel értéke a behozatalhoz képest nagyon szerénynek mondható. Kováts és Paulinyi ezeket az adatokat országos szintre vetítették, és évi 300 000 aranyforint mértékű passzívummal számoltak. Az általuk megalkotott „gazdag

föld – szegény ország” elmélete szerint a középkori Magyarország külkereskedelmi deficitjét nemesfém-termelésével, a jó minőségű magyar aranyforinttal egyenlítette ki.

Mályusz Elemér a 15. század eleji állapotokból kiindulva úgy látta, hogy az elmélet téves következtetés eredménye. Egyrészt a korabeli magyar aranyforint-kibocsátást jócskán csekélyebb mennyiségűnek (évi 200 000 darabnak) vélte, mint Paulinyi, másrészt bizonyította, hogy a magyar aranyforint nyugati irányú forgalma jelentéktelenebb annál, amint azt Kováts és Paulinyi feltételezte. Leletadatokkal ezt az állítást korábbi kutatásaink során sikerült numizmatikai oldalról is megerősíteni. Mályusz szerint már ekkor a magyar állatkivitel jelentette az igazi ellentételezést a nyugatról érkező textil- és fűszerimporttal szemben. A Kováts Ferenc által feldolgozott 1457/1458-as pozsonyi napló külkereskedelmi passzívumával ellentétben az 1542-es vámnapló éppenséggel aktívumot mutat. Ezen és további adatsorok felhasználásával Kubinyi András pedig bebizonyította, hogy a magyar külkereskedelem mérleghiánya — ha volt egyáltalán — minden bizonnyal már jóval Mohács előtt megszűnt.

Paulinyi Oszkár aranytermelésünket a 15. század második felében évi 410–420 000 aranyforintra becsülte. Nyugat-magyarországi adataink ugyanakkor arra is utalnak, hogy a 15. század első harmadát követően az aranyforint szinte kizárólagosságra tett szert a nagyobb pénzmozgással járó belföldi ügyleteknél (pl. ingatlan-adásvételeknél) is. Így az ország emissziójának nemcsak a vélelmezett külkereskedelmi deficitet, hanem a belföldi keresletet is ki kellett (volna) elégítenie; úgy véljük, erre már nem lett volna elegendő az általunk korábban meghatározott évi 327 000 darab aranyforint (Magyarország emissziós képessége a 15. század második felében). Azt is érdemes figyelembe venni, hogy a biztos minőségű vert aranypénzeket gyakran kézművesipari célokra: ékszerek, nemesfém tárgyak készítésére vagy műalkotások aranyozására használták fel.

3./ Az 1430-as években az osztrák pénzverés hatása ismét erősebben mutatkozott a nyugat-magyarországi pénzforgalomban. Az **osztrák pfennigek ezüstartalma** csökkent, emelkedett a magyar aranyforint árfolyama, így a pfennig értéke érezhetően kisebb lett. Mindeközben az alsó-magyarországi bányavidéken nemesfémhiány lépett fel, a körmöci pénzverés válságba került. A megváltozott helyzetre az uralkodó a pozsonyi pénzverés megindításával válaszolt. Bár Pozsony szerepe Zsigmond politikájában egyébként is felértékelődött, a pozsonyi pénzverde megalapítása egy bonyolultabb folyamat részeként a város és a pénzverde új viszonyrendszeréhez vezet el bennünket.

4./ 1430 és 1470 között több, **nem bányavidéki város** vezetése átvette a városában működő pénzverőház irányítását, vagy királyi felhatalmazás alapján pénzverdét alapított. A nem bányavidékre települt, 15. századi **városi pénzverdék** közös jellemzője, hogy székhelyük jogi szempontból szabad királyi város volt, jelentőségét tekintve pedig elsőrendű városnak minősült. A pénzverdét mindenütt a város egyik központi épületében (városháza, polgármester háza stb.) helyezték el. A verde vezetői a városi vezetőrétegből kerültek ki, a városi polgárok között a pénzverők kicsiny, de külön városjogi szabályozást igénylő csoportot alkottak. Jövedelmezőségük és a pénzverők létszáma alapján ezek a városi verdék a középmezőnyhöz, illetve a csekély jelentőségű pénzverőházak közé tartoztak. Ezzel függhet össze, hogy Nagyszebent leszámítva a 15. század második felében valamennyi városi verde befejezte működését, némelyik tevékenységét csak a *moneta nova* verése idején újították fel, de akkor már az adott város polgársága helyett a királynak, II. Lajosnak (1516–1526), illetve kincstartóinak bizalmasai vezették ezeket a verdéket.

5./ Ezzel a folyamattal párhuzamosan, részben azt megelőzve, Luxemburgi Zsigmond főuraknak is adományozott pénzverési jogosultságot. Némelyek nagy hagyományokkal rendelkező, komoly verdék birtokába jutottak, mások

lehetőséget kaptak új pénzverőház berendezésére. Az érintett verdékben azonban önálló pénzfajt senki sem verethetett, magánpénzverésről tehát nem beszélhetünk.

A 15. század folyamán a **főúri pénzverési jogosultak** négy csoportját lehet elkülöníteni. Zsigmond és közvetlen utódai a határvédelemben résztvevő főurakat igyekeztek érdekeltté tenni („határvédők”). I. Ulászló (1440–1444) és Hunyadi János egyik fontos szövetségesüket az 1440. évi koronázáson szinte teljes létszámban megjelenő püspöki kar Ulászló-párti csoportjában vélték megtalálni, ezért őket pénzverési jogosultsággal jutalmazták („koronázó püspökök”). A szerencsétlen várnai vereség után, a király nélkül maradt országot átmenetileg főkapitányok vezették, közülük néhányan a pénzverés folytatásáról is intézkedtek. Végezetül 1459/1460-ban III. Frigyes császár egyes határ menti főurakat azzal igyekezett magának megnyerni, hogy pénzverési jogosultságot adományozott nekik („Paladine”).

Hunyadi Mátyás (1458–1490) idején megszűnt a főúri pénzkibocsátások Zsigmond által bevezetett rendszere. A pénzügyigazgatási reform keretei között újjászervezték a teljes magyar pénzverést, a pénzverő-kamarák működése ismét szabályozottabb és hatékonyabb lett. A Mátyás király által elfoglalt, szorosabb-lazább függőségbe taszított, országhatárokon kívüli melléktartományokban viszont a király megbízásából magyar főurak szervezték meg a helyi pénzverést, amely többé-kevésbé magyar mintára történt. Bécsben Szapolyai István főkapitány kapott jogot magyar pénzek kibocsátására.

6./ A nagy pénzreformot (1467–1470) megelőző három évtized a **pénzügyi válság korszaka** volt Magyarországon. Nem véletlen, hogy ezek az évtizedek egyúttal a helyi — legális és illegális — pénzverdék virágkorát hozták el: Nyugat-Magyarország a válságra bécsi pfennigek utánvereteinek kibocsátásával reagált. A külkereskedelemben játszott szerepük egyelőre megakadályozta a nyugati városok gazdasági visszaszorulását, de 1460 után a hanyatlás korszaka

kezdődött, a helyi pénzverési tevékenység is megszűnt, ugyanakkor az egységesedő pénzforgalom hordozója szinte kizárólagosan a túlnyomórészt Körmöcbányán vert magyar királyi denár lett.

7./ A *moneta nova* idején II. Lajos Pozsonyban is újraindította a pénzverést. 1524 novemberében a Szerencsés–Haller érdekkörhöz tartozó két kereskedőt küldött kamaraispánnak a kincstartó, Várdai Pál. Várdai bukása után a Fugger–Thurzó szövetség képviselőjében kinevezett új kincstartó, bethlenfalvi Thurzó Elek gyorsan leváltotta elődje embereit, és a saját kezébe vette a pozsonyi pénzkibocsátást.

8./ I. Ferdinánd (1526–1564) úgy ítélte meg, hogy a zavaros helyzetben nem mondhat le a saját pénzverésről, ezért Bécsben már 1527-ben jó minőségű magyar denárokat kezdett veretni. Az 1535-ös nagyszombati és pozsonyi országgyűlésen maga a király fejtette ki az előterjesztett panaszokra válaszolva, hogy tudja, Magyarország számára előnyös lenne, ha olyan jó értékű pénzeket vernének, amelyeket külföldön is elfogadnak, ezért bocsátott ki Bécsben magyar pénzeket. Mohács után viszont a magyar pénzügyigazgatási elit végérvényesen kettészakadt. A főváros, Buda hivatalnokrétegéből 1529-ben a németek és a Ferdinánd-párti magyarok végleg kiszorultak, tevékenységüknek köszönhetően épült ki az új fővárosban, Pozsonyban a Habsburg-pénzügyigazgatás. Az **újjászervezés** keretében, Haller János vezetésével 1529 augusztusát követően a budai pénzverde Pozsonyba került, azonban Haller hamarosan összetűzésbe keveredett a városvezetéssel, ezért a király 1531-ben felmentette. A kora újkori bécsi és pozsonyi pénzverés csak rövid, de korántsem jelentéktelen epizódnak bizonyult, ezzel a nyugat-magyarországi pénzverés története korszakunkban be is fejeződött.

9./ A pénzforgalomban tapasztalható **válságjelenségeket** jól jelzi az a tény, hogy az 1530-as évek második felétől kezdődően a pénzverés és a jó pénz kérdése az országgyűléseken állandóan tárgyalt napirenddé vált. A 16. század

közepétől tovább színesedett a határszéli pénzforgalom. A magyar aranyforint mellett — amelyet ekkor már a korábbi *gold ungrisch* vagy *gold gulden* helyett dukátnak (*ducat*) neveznek — a különböző értékű tallérok egyre nagyobb jelentőségre tettek szert, amelyeknek denárban számított értéke — a denár romlása következtében — szintén emelkedett. Míg az aranyak esetében csak elvétve fordulnak elő más országokban vert aranypénzek, addig a tallérforgalomban elsősorban külföldi kibocsátók vereteivel kell számolnunk. Nyugat-Magyarország értékes kora újkori tallérleletei (Győr, Szombathely) a korabeli magyar tallérforgalom kiemelkedően jelentős emlékei.

10./ Az értékpénzekénél nagyobb a jelentősége a külföldi aprópénzeknek: az osztrák tartományokból beáramló garasok (*kais. groschen, groschen kais. geld*) mellett a leggyakoribb és legfontosabb aprópénzzé a krajcár (*kreuzer*) vált. Természetesen a magyar denár is tényező maradt. A többi, egyébként ritkán felbukkanó pénz közül két lengyel pénzt érdemes megemlíteni: a lengyel hármagarast (*dutka*), amely először 1603-ban szerepel, illetve a néha felbukkanó *ort* nevű, egynegyed számítási forint értékű pénzt.

11./ Nyugat-Magyarország területe a késő középkorban és a kora újkorban nem nevezhető a **hamispénzverés** fellegvárának, hiányos adataink legalábbis nem utalnak az átlagosnál jelentősebb aktivitásra, bár bizonyos időszakokban éppen a központi hatalom, vagyis annak helyi képviselői irányításával jól működő pénzhamisító műhelyekről értesülünk. Az átlagosnak mondható „fertőzöttség” a főúri pénzverési jogosultságok rendszerével magyarázható: a király (vagy ellenkirály) a helyi főurak pénzverés — és az abból megszereshető jövedelem — iránti vágyát pénzverési engedélyekkel elégítette ki, így azok jogszerűen rendezhettek be váraikban pénzverőházakat.

Adataink szerint a kora újkori magyarországi pénzhamisítás viszont nem Szapolyai János (1526–1540) uralmi területén kezdődött, hanem éppenséggel a Habsburgok által kézben tartott Nyugat-Magyarországon. 1527-ben arról

értesülünk, hogy Habsburg Mária királyné uradalmi központjában, Magyaróváron, hamis osztrák pénzeket vernek. Ez arra utal, hogy — amint korábban Erzsébet királyné a pénzrontásban, illetve bécsi pfennigek utánveretésében, úgy később — Mária a hamispénzverésben vélte felfedezni egyik anyagi támaszát.

Az értekezés következtetései továbbgondolásra és újabb kutatásra ösztönöznek. Nyugat-Magyarország példája jól mutatja, hogy van helye és értelme a késő középkori és kora újkori Magyarország esetében a regionális pénztörténet-írásnak. Legalább két földrajzi terület vizsgálata lehet a jövőben indokolt: a pénzverési szempontból ekkor már szintén mellékszintérnek számító horvát és szlavón területek (különös tekintettel a 16. századi Zrínyi Miklós-féle pénzverésre), valamint a jelentős nemesfém-bányászattal és komoly pénzverési hagyományokkal rendelkező Erdély esetében várhatunk szempontjaink alkalmazásával, az általunk is használt három nagy forráscsoport együttes és „interaktív” feltárásával új kutatási eredményeket.

IV. Nyugat-Magyarország pénztörténete kapcsán korábban közzétett publikációk jegyzéke

A bajcsai vár ásatásán előkerült éremanyag. In: Kovács Gyöngyi (szerk.), Weitschawar / Bajcsa-Vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Zalaegerszeg, 2002. 83–88.

A bécsi magyar denárverés. 1485–1490. In: Torbágyi Melinda (szerk.), A numizmatika és a társtudományok IV. Budapest, 2002. 81–94.

Nyugat-Magyarország kora újkori pénzforgalma. *Soproni Szemle* 58 (2004) 329–352.

Das Münzmaterial von der Ausgrabung der Bajcsaer Burg. In: Kramer, Diether (hrsg.), *Auf Sand gebaut. Weitschawar/Bajcsavár. Eine steierische Festung in Ungarn.* Graz, 2005. (*Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark Band XLVIII.*) 101–106.

(Michael Alrammal) **Ein mittelalterlicher Münzschatz des 15. Jahrhunderts aus Niederösterreich.** *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft* 46 (2006) 1–15.

Egyszarvú vagy farkas? Még egyszer a Szapolyaiak címerhasználatához. *Turul* 86 (2013) 66–71.

Újólág a Szapolyaiak címerhasználatához. Viszontválasz Neumann Tibornak. *Turul* 87 (2014) 28–29.

„Gazdag föld – szegény ország”: magyarországi aranytermelés és aranypénzverés Luxemburgi Zsigmond korában. In: Bárány Attila – Pósnán László (szerk.), *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris”.* Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Debrecen, 2014. 255–268.